

Povijest povijesti umjetnosti u Dalmaciji u 19. stoljeću*

Povijesni i politički razvojni put Dalmacije u 19. st. bitno se odražavao na njen gospodarski i kulturni život. Nakon pada Venecije izmjenjuju se austrijska, francuska i opet austrijska vlast, vode ratovi, provode reforme u odnosu na ranije mletačko zakonodavstvo i ustrojstvo pokrajine. U tom vremenu previranja i nestabilnosti, opterećenom nasljedstvom zaostalosti, u Dalmaciji nema domaćih ljudi koji bi se, čak i amaterski, bavili umjetničkom baštinom u bilo kojem smislu. To ne znači da je Dalmacija bila nezanimljivo područje za proučavanja takve vrste. Upravo obrnuto, ona privlači istraživače već krajem 18. stoljeća. Mogli bismo utvrditi da upravo preko tih istraživača počinje povijest umjetnosti u Dalmaciji, i to u okviru klasične arheologije, bilježenjem i proučavanjem antičkih spomenika. Otkrivanje Dalmacije i njene kulturne baštine u 19. stoljeću nastavlja se na već otpočete radove iz 18. stoljeća, daljnjim istraživanjem arhitektonskih ostataka iz vremena Rimskoga Carstva, osobito Dioklecijanove palače. Zanimanje za dalmatinske i istarske antičke ostatke povezano je s pojavom neoklasicizma u Europi, a istraživanja provode Englezi i Francuzi, putem čijih radova naša kulturna baština bitno doprinosi razvoju neoklasicizma u Europi. Istovremeno, u Dalmaciji ta istraživanja nemaju nikakva odjeka. Prve pojave klasicističke umjetnosti kod nas, kao što je ona vezana uz obitelj Garagnin u Trogiru krajem 18. st.¹ i arhitekta Franu Zavorea (1749.-1822.) u Zadru početkom 19. stoljeća², nisu utjecale na razvoj klasicizma, pa ni klasične arheologije. Iako sa zakašnjenjem, uskoro se javljaju domaći istraživači antičkih starina, odnosno stručni ljudi klasicističkog usmjerenja. Za to ima zasluge francuska vlast i maršal Marmont, koji osniva studij arhitekture u Zadru. Najvrjedniji čak zadarskog Liceja i kasnije rimski student splitski je arhitekt, arheolog i konzervator Vicko Andrić (1793.-1866.)³. Njegovo znanje i ideje, brojni projekti i valorizacije splitskih i šibenskih spomenika ipak nisu ostavile pravog traga u sredini još nedorasloj proučavanju kulturne baštine. Treba istaknuti da u Andrićevo vrijeme u Splitu djeluje Arheološki muzej, koji je osnovan carskim dekretom 1820. g., a s čijim ravnateljem Francescom Carrarom Andrić često dolazi u sukob u stručnim pitanjima. Veliki interes stranaca i vlasti za antičke ostatke proširio se i na građane amatere koji skupljaju arheološke i numizmatičke zbirke, kao što su obitelj Lanza i Solitro u Splitu i Danieli-Pellegrini u Zadru. Do sredine stoljeća klasicizam je ipak ostavio

traga u dalmatinskim gradovima, u što se ubraja i uklanjanje ruševne srednjovjekovne arhitekture, što danas podliježe negativnoj kritici, ali o čemu su tada odlučivali najpozvaniji stručnjaci. Tako se u Dubrovniku rušenje zvonika-krstionice provodi u vrijeme službovanja Lorenza Vitelleschija⁴, uklanjanje Kneževe palače i općinske zgrade u Splitu provode Vicko Andrić i Paul Hatzinger, rušenje srednjovjekovne i podizanje klasicističke nadbiskupske palače u Zadru Paul Hatzinger, Valentino Presani i bečko Ministarstvo.⁵ Navedenim su radovima tadašnji arhitekti dali ocjenu starih zgrada, a valorizaciju prostora i urbanističku opravdanost svojih postupaka prema europskim načelima neoklasicizma. Što se tiče slikarstva u prvoj polovini 19. st., zanimljivi su članci slikara Vicenza Poireta koji je, vjerojatno u želji da dobije restauratorske poslove, počeo opisivati i valorizirati slike u zadarskim i šibenskim crkvama u novinskom tekstu *Dipinti classici in Dalmazia*⁶. Na to mu je polemički odgovorio A. Fenzi. Iako su i jedan i drugi bili daleko od točnih povijesno-umjetničkih procjena, još je C. Fisković⁷ utvrdio da je to jedan od najranijih pokušaja umjetničke topografije dalmatinskog slikarstva.

Posebno poglavlje u praćenju razvoja povijesti umjetnosti o dalmatinskoj baštini jesu brojni putopisi koji nastaju tijekom 19. stoljeća. Nisu svi jednako korisni za ovdje izabranu temu, ali njihov vremenski slijed i izbor omogućuje da se oblikuje mozaik iz kojega se čita razvojni put povijesno-umjetničkog stava različitih europskih stručnjaka prema umjetničkoj baštini u Dalmaciji. Giacomo Concina autor je jednog od najranijih putopisa iz 19. st., koji otkriva Dalmaciju kao zemlju prirodnih ljepota i bogatu rimskim ostacima.⁸ Svoje znanje o Dalmaciji Concina crpi iz starih rimskih pisaca i Fortisa,⁹ a u ocjeni umjetnosti čvrsto stoji na pozicijama neoklasicizma, stoga se oduševljava svakim i najmanjim latinskim zapisom nađenim na često nečitkim spolijima. U slikarstvu primjećuje i pronalazi samo slike »venecijanske škole«, odnosno djela Bellinija, Tiziana, Tintoretta, Veronesea, Palme Starijeg, J. Bassana, te »Šibenčanina« Meldole i Spličanina Ponzonija. Zbog oduševljenja antikom hvali djelo R. Adama¹⁰, dok se o Francuzu Cassasu ne izražava pohvalno¹¹: »Neki Francuz Casas (!) nedavno je naslikao ove cijenjene ostatke rimske antike; ali nije si dao truda kao prvi (misli na R. Adama) nacrtavši ustvari ono, što nikada nije postojalo.«¹² Za Concina je neprihvatljiv romantizam

u Cassasovim crtežima i akvarelima, što objašnjava njegovu potpunu nezainteresiranost za romaničke i gotičke katedrale. Od crkava jedino hvali Šibensku katedralu, na kojoj prepoznaje renesansu, dok mu je skulptura na portalima bezvrijedna. Na isti način u Trogiru drži da je vrijedno pogledati Kapelu blaženog Ivana Ursinija, koju su »izradili razni firentinski kipari«. ¹³ Dosljedan svojim stavovima, autor ovog zanimljivog putopisa otkriva Makarsku kao jedini grad u Dalmaciji u kojem nema tragova iz slavne antičke Ilirije, nema utvrda, zidina ni luke. Po njegovoj ocjeni katedrala u Makarskoj lijep je primjer moderne arhitekture. ¹⁴ G. Concina istančanog je ukusa i kad se radi o slikarstvu njegove primjedbe mogu biti zanimljive. Tako u Šibeniku u kući Draganić Veranzio (Vrančić) nailazi na sliku Bogorodice A. Meldole i komentira »... Ova prekrasna slika me utvrdila u zamisli o energičnom stilu toga poznatog slikara venecijanske škole.« ¹⁵

Jedan posve neuobičajeni putopis, zapravo zapis s putovanja, bio je dnevnik cara Franje I. po Dalmaciji 1818. g. U njemu se ne donose ocjene sa stajališta povijesti umjetnosti, a potanko bilježenje krajolika i gradova uvijek je u službi eventualnih ratnih potreba, što je i bio razlog samom putovanju. ¹⁶ Carev stav je strogo neoklasicistički, što donosi pozitivne rezultate za Split, gdje se carevom odlukom osniva Arheološki muzej i novčano pomažu iskapanja u Solinu. **

J. Gardner Wilkinson izdaje knjigu u dva sveska o Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori, u kojoj donosi vrlo iscrpan opći prikaz tog područja počev od povijesti, jezika i religije do pojedinih gradova i njihove arhitekture i umjetničkih spomenika. ¹⁷ U ovom se putopisu zanimanje za stilska razdoblja proširuje, pa autor opisuje antičke, kasnosrednjovjekovne i ranorenesansne spomenike, dok razdoblje baroka nije uočio. Wilkinson se služi ranijim i suvremenim prikazima ili putopisima po Dalmaciji, što se može pratiti i po nekim opetovanim pogreškama. Za pojedine slike ili zlatarske radove oslanja se na suvremeno djelo Franza Pettera ¹⁸, a za folklorne teme na Francesca Carraru ¹⁹. Wilkinsonov pristup je još uvijek temeljen na neoklasicizmu, ali i romantizmu, a pod utjecajem je i enciklopedijskog Petterovog izdanja, tako da je polje njegova interesa prošireno na brojne teme kako bi što sveobuhvatnije opisao za Europu tada nepoznate krajeve. Što se tiče povijesti umjetnosti, zanimljivo je da uočava neke suvremene urbanističke zahvate, kao što je, na primjer, uređenje Gradskog perivoja na jednom od razvojačenih zatarskih bastiona (izvedeno 1829. g.) i uređenje Gradskog perivoja sa zapadne strane Splita, između grada i Velikog Varoša, koje je otpočeo maršal Marmont, a u Wilkinsonovo vrijeme je još uvijek nedovršeno. ²⁰ Za Šibenik je utvrdio da je glavni spomenik u gradu Katedrala, a opisuje je kao miješani stil između gotike i cinquecenta. U zaštiti spomenika zastupa romantičarsko stajalište, koje u tadašnjoj Engleskoj promiče obnovu gotike; stoga je zanimljiv odlomak o kuli Kamerlengo: »Rekli su mi da ju je austrijska vlast namjeravala uništiti; smijemo se nadati da je čovječanstvo sada dovoljno prosvijetljeno da poštuje povijesne spomenike ako se ne sukobljavaju s napretkom i da će se pustiti da ova zanimljiva ruševina ostane, kao i njoj susjedni mali kaštel.« ²¹

Među putopise uvjetno možemo smjestiti i Kukuljevićevo Izvjestje iz 1855. g. ²² On je u uvodu najavio da je svrha putovanja sakupljanje izvora za povijest hrvatskog naroda od doseljenja do 12. st., ali i podataka za životopise jugoslavenskih umjetnika. Ranosrednjovjekovna baština, kako povijesna, tako i umjetnička, bila je u središtu Kukuljevićeva interesa, što je značilo pomak u usporedbi s ranijim putopisima. On otkriva imena domaćih majstora (Radovan, Juraj Matejev, Gruvina/Buvina) i ukazuje na važnost kršćanskih, a ne samo antičkih ostataka u Saloni ²³, upozorava na važnost tada zapuštenih srednjovjekovnih crkava u Zadru (Sv. Donat, Sv. Nediljica, Sv. Vid), otkriva djela Jurja Dalmatinca u Splitu. Umjetnička baština predromaničke arhitekture, koja se nije uklapala u europske modele, do tada je tumačena kao rezultat barbarskog uništavanja antičke tradicije. Kukuljevićev stav prema ovoj specifičnoj dalmatinskoj baštini otvara nove mogućnosti njene valorizacije.

U svojem istraživačkom žaru ne propušta spomenuti i umjetnike suvremenike, slikara Francesca Salghetti Driolija, njegova učenika Vjekoslava Andrića i arhitekta Vicka Andrića. O njima iznosi biografske podatke i pohvale, ali ne i povijesnoumjetničke ocjene; zato ga ovdje spominjemo zbog enciklopedijskog bilježenja suvremenih umjetničkih događanja. Možda je suviše isticati kolika je važnost Kukuljevićeva rada za otkrivanje hrvatske kulture na tlu Dalmacije, kao i njegova znanstvenog pristupa proučavanju povijesti. Ipak, i nakon objavljivanja njegovih djela putopisci će i dalje koristiti one podatke o Dalmaciji koji negiraju postojanje bilo kakve hrvatske kulture na njenu tlu. U svom drugom putovanju Dalmacijom ²⁴ Kukuljević bilježi gdje se nalaze slike dubrovačkih slikara s kraja 18. i početka 19. st., Petra Katušića, Benka Staya, Rafe Martinija i Carmela Reggia, doprinoseći umjetničkoj topografiji dubrovačkog područja. Šezdesetih i sedamdesetih godina nastaju brojni zanimljivi putopisi, kao onaj njemačke književnice Ide Dueringsfeld ²⁵ i austrijskog financijskog savjetnika Valentina Lago ²⁶, ali oni ne pristupaju temama iz područja povijesti umjetnosti. U tom smislu treba istaknuti putopis Engleza T. G. Jacksona iz 1887. ²⁷, koji donosi povijesnoumjetničku studiju dalmatinske arhitekture od antike do renesanse, s novim prinosima za razdoblje srednjega vijeka, koristeći se prvom stručnom literaturom iz pera austrijskog povjesničara umjetnosti Rudolfa Eitelbergera ²⁸. U uvodu donosi svoje viđenje Dalmacije kao nasljednice rimske kulture; štoviše, drži da u njoj latinitet dominira sve do 17. st., kada je »umjetnost iznenada utonula u blato baroka«. Arhitektonska razdoblja dijeli na rimsko, bizantinsko (535.-1102.), venecijansko i mađarsko (1102.-1409.) i samo venecijansko (1409.-1797.). Posjećujući Dalmaciju tijekom četiri godine izradio je dragocjene crteže i arhitektonsku dokumentaciju obrađivanih spomenika, uočio pojavu tradicionalnog i regionalnog, proširio istraživački interes na otoke. Analizirajući Šibensku katedralu utvrđuje da je pojava renesanse u Dalmaciji prethodila onoj u Veneciji, a Jurja Matejeva naziva dalmatinskim Bruneleschijem. Kao posebnost, nadalje, ističe da su »Dalmatinci prihvatili renesansni stil gotovo netom nakon što se pojavio, ali ga nisu razvili poput Talijana do čistog paladija-

nizma«. ²⁹ Kao historicistički arhitekt T. G. Jackson se posebno oduševljavao miješanim gotičko renesansnim arhitektonskim ukrasima na stambenoj arhitekturi dalmatinskih gradova.

Od sredine stoljeća javljaju se školovani domaći ljudi koji djeluju u službi arheologije i zaštite spomenika. I ovi domaći počeci opet kreću od arheologije, a posebno značajan istraživač je svećenik Frane Bulić (1846.-1934.), bečki đak, neumorni istraživač antičke, starokršćanske i starohrvatske kulturne baštine na području srednje Dalmacije, osnivač *Društva Bihać* (1894.), dugogodišnji urednik *Bulletina*, odnosno *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku* (1888.-1928.), organizator međunarodnog Kongresa starokršćanskih arheologa u Splitu 1894. g. Bulićevi radovi postaju osnova za publikacije brojnih stranih istraživača, kao što su E. Dygve i drugi. Iako se F. Bulić bavio arheologijom, njegovo konzervatorsko djelovanje zadirat će i u pitanja povijesti umjetnosti, posebno što se tiče arhitekture i urbanizma dalmatinskih gradova, jer je razdoblje kraja 19. i početka 20. st. obilježeno ekonomskim prosperitetom i historicističkom koncepcijom širenja gradova. S Franom Bulićem surađuje svećenik Luka Jelić, rimski đak, koji svoja istraživanja starokršćanske arheologije provodi uglavnom na području sjeverne Dalmacije. Među svećenicima ima i onih koji nisu bili školovani kao arheolozi, a napisali su knjige koje su i danas korisne struci, kao što je rad opata Vicenza Celio Cega o trogirskoj Katedrali ³⁰, zatim iscrpna topografija crkvene umjetnosti na zadarskom području koju je izradio C. F. Bianchi ³¹. Bianchijev rad nastavlja u Zadru G. Sabalich opisujući sam grad, odnosno slike po crkvama i bogatim obiteljskim zbirkama, ³² u Šibeniku F. A. Galvani bilježi grbove šibenskog plemstva ³³ itd.

Sredinom stoljeća u Dalmaciju počinju dolaziti bečki povjesničari umjetnosti i predstavnici Centralne bečke komisije, kao što je već spomenuti R. Eitelberger, zatim arhitekt Alois Hauser, koji prvi put dolazi 1873. g. Pod njegovim vodstvom restaurirane su Katedrala u Splitu (1880.-1885.), Katedrala u Zadru, Loža u Trogiru, zvonik sv. Marka u Hvaru, Knežev dvor i Sponza u Dubrovniku. Stavovi Hausera i Jacksona međusobno su se razlikovali, pa Jackson negativno ocjenjuje obnovu splitske katedrale, a s druge strane Centralna komisija »ispravlja« projekt T. G. Jacksona za nadogradnju zadarskog zvonika Katedrale. Godine 1884. Zadar posjećuje Robert Schneider, direktor Carske zbirke starina i Arheološkog instituta. Na kraju nastaju radovi Dagoberta Freya, među kojima studija o Jurju Dalmatincu i Šibenskoj katedrali postaje temeljna stručna literatura. ³⁴ Na taj je način i spomenička baština Dalmacije uključena u valorizaciju prema bečkoj školi povijesti umjetnosti. Na prijelazu stoljeća treba uočiti pojavu arhitekta i konzervatora Ć. M. Ivekovića, koji objavljuje prvu fotografsku dokumentaciju arhitektonskih umjetničkih spomenika u Dalmaciji. ³⁵ I tako stižemo do početaka autohtone povijesti umjetnosti u Dalmaciji, koja se veže uz pojavu Dvořákova đaka Ljube Karamana, što pripada povijesti 20. st.

Zaključne teze

Devetnaesto stoljeće u znaku je istraživanja na polju klasične arheologije.

Kvaliteti i požrtvovnosti u istraživanjima doprinosi nacionalna svijest i lokalni patriotizam (Andrić, Kukuljević, Bulić).

Čista povijesnoumjetnička istraživanja javljaju se tek 60-tih godina 19. st., a otpočinju ih predstavnici bečke škole (Eitelberger 1861.) temama iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti, dok je barokno razdoblje posve izostavljeno.

Suvremena umjetnička događanja ne prate povjesničari umjetnosti, već amateri i stručnjaci s drugih područja, čije osvrtte nalazimo u novinskom tisku, nekim putopisima ili sačuvanim pismima.

Hrvatski povjesničari umjetnosti javljaju se tek početkom 20. stoljeća (Karaman).

Bilješke

*

Ovaj kratki pregled, pročitan na Prvom kongresu povjesničara umjetnosti Hrvatske, poticaj je za temeljitije istraživanje.

1

S. Piplović, Arhitekt Giannantonio Selva i klasicizam u Dalmaciji, u: *Peristil*, 18-19/1975.-76.

2

M. Stagličić, Frane Zavoreo i pojava klasicizma u Zadru, u: *Radovi FF u Zadru*, 18/1978.-79., str. 227-234.

3

Vidi: **D. Kečkemet**, Vicko Andrić, arhitekt i konzervator (1793.-1866.), Split, 1993.

4

Ne zna se točna Vitelleschijeva uloga u ovome poslu. U njegovoj rukopisnoj knjizi *Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa* iz 1827. g. sačuvani su nacrti i opisi postojećih i neizvedenih građevinskih zahvata. Sačuvani su i njegovi rukopisi o ulozu boja u slikarstvu i tehnicu pozlaćivanja te zbirka propisa namijenjena okružnim inženjerima. Vidi: **S. Ćosić**, Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.), Dubrovnik, 1999., str. 185.; **G. Vuković**, Preobrazba Dubrovnika početkom 19. stoljeća, u: *Radovi IPU*, 24/2000., str. 35-60.

5

O P. Hatzingeru i V. Presaniju vidi u: **M. Stagličić**, Klasicizam u Zadru, Zagreb, 1996.

6

Članci izlaze kao prilog u zadarskom tjedniku »Gazetta di Zara« iz ožujka 1844. g.

7

Vidi: **C. Fisković**, Slikar Vicko Poiret, u: *PPUD*, 11/1959., str. 175-177.

8

G. Concina, *Viaggio nella Dalmazia litorale*, Udine, 1809. Pisano je 1804. g. u obliku 22 pisma, koja su upućena generalu Broussieru, komandantu Legije časti.

9

A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venecija, 1774.

10

R. Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*, London, 1764.

11

L. F. Cassas, J. Lavallo, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, Pariz, 1802.

12

G. Concina, nav. dj., str. 67.

13

Nav. dj., str. 47.

14

Horvat-Matejčić-Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., str. 727. Prema projektu vojnog inženjera Bartola Riviere ova barokna crkva dovršena je 1766., a karakterizira je »hladno i strogo pročelje«.

15

Nav. dj., str. 30.

16

Vidi: **I. Pederin**, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb, 1991., str. 62-78.

17

J. G. Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro, with a journey to Mostar in Herzegowina itd.*, London, 1848.

18

F. Petter, *Die geographische Skizze von Dalmazia*, Prag, 1833.; proširena izdanja izlaze u Beču 1841., 1850. i 1857. To su enciklopedijska izdanja o Dalmaciji, koja su suvremenici i kasniji autori o Dalmaciji često koristili. O djelovanju F. Pettera vidi: **I. Pederin**, *Franz Petter i Dalmacija*, u: *Radovi FF u Zadru*, 12/1974., str. 105-126.

19

F. Carrara, *La Dalmazia descritta*, Zadar, 1846.

20

J. G. Wilkinson, nav. dj., str. 119.

21

Nav. dj., str. 183.

22

I. Kukuljević Sakeinski, *Izvjestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854.*, Zagreb, 1855.

23

I. Kukuljević Sakeinski, nav. dj., str. 12.: »Ali mahinja za klasičnostju, zasliepila je oči i um sviuh skoro izpitateljah starine, te oni zaboraviše na kršćanstvo i srednji viek, i zabavljaše ugodno sve do sada učeni sviet, samo u klasičkimi ostanici.«

24

Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i u Rim, Zagreb, 1857.

25

I. von Reinsberg — Dueringsfeld, *Aus Dalamatien*, Prag, 1857.

26

V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venecija, 1869.

27

T. G. Jackson, *Dalmazia, the Quarnero and Istria*, Oxford, 1887.

28

R. Eitelberger, *Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Trau, Spalato und Ragusa*, Beč, 1861.

29

T. G. Jackson, nav. dj., str. 225.

30

V. Celio Cega, *La Chiesa di Trau: descritta... nell'anno 1854.*, Split, 1855.

31

C. F. Bianchi, *Zara cristiana I i II*, Zadar, 1877. i 1879.

32

F. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar, 1897.; *I dipinti delle chiese di Zara*, Zadar, 1906.; *Pitture antiche di Zara*, Zadar, 1912.

33

F. A. Galvani, *Il re d'armi di Sebenico*, Venecija, 1884.

34

D. Frey, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini*, *Jahrbuch*, CC 1913.

35

Ć. M. Iveković, *Dalmatiens Architektur und Plastik*, Beč, 1927.

Summary

Marija Stagličić

History of Art History in Dalmatia in the 19th Century

Since the late 18th century Dalmatia becomes a very interesting area to study its monuments from antiquity, especially Diocletianus' Palace. Initially, the researchers were foreigners, and later, classic archaeology became the domain of local experts (V. Andrić, F. Bulić, L. Jelić). Also, various foreign travel writers made their contributions to revealing the monument heritage, since antiquity to the Middle Ages and Renaissance, but excluding the Baroque period and the contemporary development. Ivan Kukuljević Sakeinski did a pioneering work in revealing the role of local masters in the development of art in Dalmatia. Art historians belonging to the circle of Vienna school were researching the art heritage in Dalmatia since the 1860s, and Croatian art historians came to the scene only in early 20th century (Ljubo Karaman).